

Tornar a casa

Després de patir governs dictatorials i una soterrada guerra civil, Guatemala encara un teòric procés de pau. Les converses entre el Govern i la guerrilla de l'URNG i la presència internacional han afavorit el retorn de milers de persones que fugiren durant els anys 80 a Mèxic. EL TEMPS ha assistit a l'arribada d'un grup de refugiats i ha comprovat les dificultats per a normalitzar un país on la pressió militar encara és aclaparadora.

És inevitable. Malgrat les advertències dels altaveus, sempre hi ha una colla de xiquets que envacix la pista d'aterratge. Només el soroll de les hèlixs de l'avió de transport aerpostal mexicà aconsegueix de fer-los sortir amb urgència. El ritual es repeteix. Sota un sol inclement, les aeronaus es deturen a l'extrem de la pista i obren les portes de càrrega. Pel tipus d'avió haurien de ser cartes, o paquets, però no ho són: són famílies senceres carregades amb l'equipatge mínim, un radiocasset, un gos... Passen el control de l'Alt Comissionat de Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), una barraca de canyes improvisada per a apaigavar els efectes de la calor, i encara amb mal a les orelles, per la falta de pressurització.

Els avions postals mexicans transporten una mercaderia diferent, els guatemalencs que fugiren fa més de deu anys de les dictadures del terror. A Mèxic, van nàixer 12.500 xiquets de refugiats guatemalencs, que ara tornen a una pàtria que no coneixen.

ció de la nau, arriben al centre de la pista, on l'alcalde els donarà la benvinguda. Durant tres dies, a finals del passat mes de novembre, més de cent famílies arribaren a Fray Bartolomé de las Casas, al departament guatemalenc de l'Alta Verapaz, des dels campaments de refugiats de la zona de Chiapas, al sud de Mèxic. Formen part dels cent cinquanta mil guatemalencs que van fugir de la repressió militar dels anys 70-80 cap al país veí. Al discurs de benvinguda oficial, se sumen les proclames de les delegacions d'anteriors retornats, que volen fer costat als nousvinguts: "Luchamos para retornar", la con-

testació és ràpida i contundent: "Retornamos para luchar".

El retorn a Fray Bartolomé ha estat el darrer d'una sèrie començada el 1992, després que el Govern de Guatemala signara un acord amb les Comissions Permanents de representants dels refugiats en Mèxic (CCPP). Els refugiats tenen, en virtut d'aquests acords, dret a les terres que abandonaren en fugir, i a la seguretat enfront de l'exèrcit, que no tenien.

Però, malgrat la festa organitzada per rebre els retornats i la fidelitat dels ciutadans que els esperaren fent guàrdia sota el sol durant tres dies, el seu panorama és més aviat fosc. La vesprada anterior a l'arribada del primer avió, una companyia de l'exèrcit es passejà pels carrers de Fray Bartolomé. De nit, a les *champes* (barraques improvisades de fusta i plàstic), els ex-refugiats es trobaren amb fulls volants on s'instava a la rendició dels guerrillers. El missatge era clar i amenaçador: per als militars, els refugiats continuen essent un element subversiu, com si res no haguera canviat en catorze anys.

Sense la terra promesa. El 1954, un exèrcit de mercenaris, ensinistrats i dirigits per la CIA, posava fi al somni democràtic guatemalenc, iniciat deu anys abans amb l'anomenada revolució d'octubre. Des d'aquell moment, el país caigué en mans de successives dictadures militars que impregnaren tota la vida del país amb l'empremta de l'exèrcit. L'aparell de l'estat i la propietat de la terra passà a mans d'alts càrrecs militars, a mesura que la repressió contra la població civil es feia major. L'excusa utilitzada per l'exèrcit va ser l'eliminació de les forces guerrilleres nascudes per oposar-se al règim i dirigides per comandaments de l'exèrcit formats durant la dècada democràtica contraris a les dictadures militars.

El 1978, després de ser triat en unes eleccions fraudulentas i amb una participació del 35% de la població, el president Lucas García inaugurà la "política de terra arrasada", destinada a eliminar la guerrilla i tota la població civil que en un moment determinat li poguera donar suport. L'església, la catòlica i l'evangèlica, les cooperatives agràries, qualsevol grup organitzat es va convertir en objectiu de l'exèrcit que no dubtà a massacrar aldees i incendiar l'ambaixada espanyola, amb el personal diplomàtic a l'interior, on s'havien refugiat uns camperols per denunciar les matances de l'exèrcit.

El resultat d'aquestes pràctiques, incrementades encara més durant els anys vuitanta, va ser 40.000 morts i més d'un milió de desplaçats, dels quals 150.000 van fugir a Mèxic. Els governs civils de Vinicio Cerezo i Jorge Serrano no aportaren cap millora de la situació social. La repressió continuà i l'exèrcit, en l'ombra, dominava la vida política i econòmica, però no podia eliminar l'oposició guerrillera, unificada

en la Unió Revolucionaria Nacional Guatemalteca (URNG). Les actuacions repressives accentuaven i aprofitaven la discriminació que pateix la població maia (més del 65% del total) enfront de les elits dirigents, gairebé totes de població *ladina* (mestissa).

El 1993, el Govern de Jorge Serrano, triat, com és habitual, en una votació amb la participació de menys del 50% de l'electorat, dona un autocolp d'estat que fracassa davant la forta contestació interna i externa. El congrés tria el procurador de drets humans, Ramiro de León Marco, com a nou president. Guatemala, que havia reaparegut en el panorama internacional, després d'anys d'oblit, amb l'atorgament del premi Nobel de la Pau a Rigoberta Menchú, semblava acostar-se a un camí de pau. Però la realitat ha estat una altra.

Autobusos en flames i 'gringues' en vaga de fam. Amb León Marco, es van iniciar les converses entre la URNG i el Govern per arribar a una solució del conflicte armat i començaren a regressar, sota el control de l'ONU, els refugiats que havien fugit a Mèxic. Però els retorns començaren molt aviat a portar problemes. Els refugiats, organitzats col·lectivament a Mèxic i amb una preparació que no tenien a Guatemala, reclamen les seues terres i troben moltes vegades que l'exèrcit, que les ocupà aprofitant la seua fugida, encara no les ha deixades.

L'ACNUR ha advertit que els retorns hauran d'aturar-se fins que el Govern guatemalenc aporte terres per als refugiats. Mónica Pinto, delegada especial de l'ONU per al país centramerica, tancava a finals de l'any passat una visita de treball amb unes decebedores conclusions: "el poder militar s'ha enfortit". Amb uns

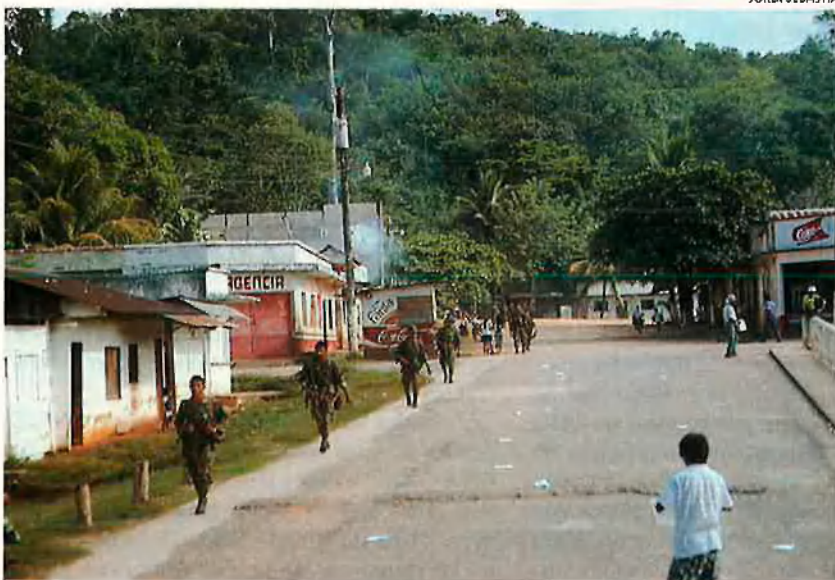
Davant del palau presidencial, a la capital, els Grupos de Apoyo Mútuo (GAM) reclamen el retorn de desapareguts. La plaça s'ha convertit en l'escenari de tota mena de reivindicacions.

militars més forts, la URNG no ha volgut abandonar el front de batalla i amb les negociacions coexisteixen els enfrontaments armats.

La davallada del prestigi de León Carpio ha travessat les fronteres. Durant el mes de novembre una ciutadana americana, Jeniffer Harbury, mantingué una vaga de fam de vint-i-cinc dies davant del palau presidencial. Volia denunciar la desaparició del seu marit, Efraín Bamaca, comandant de la URNG, empresonat per l'exèrcit i ara desaparegut. El cas cobrà unes dimensions insospitades. Com que s'havia casat, Bamaca podia tenir la nacionalitat nord-americana i el que podia haver estat un més dels milers de desapareguts es va convertir en un problema d'estat quan el Govern de Bill Clinton demana explicacions. Atònit, León Carpio va comprovar que la *gringa* tenia més capacitat de convocatòria que la que el seu Govern podia imaginar i només va poder contestar exhument cadàvers que poc tenien a veure amb el guerriller.

La crisi provocada pel cas Bamaca es va veure escalfada per les flames que devoraven desenes d'autobusos a la ciutat de Guatemala. Era la resposta popular a la decisió de pujar el preu dels bitllets en un 30%. Les flames, però, serviren per il·luminar fugaçment els barris capitalins afectats per les restriccions d'energia elèctrica.

Crisi política i crisi econòmica esperen als retornats, que han de conformar-se a viure en *champes* de plàstic sense aigua potable ni llum elèctrica. Alguns, sobretot els més joves, voldrien tornar a Mèxic, canviar de pàtria i oblidar la misèria, però l'estat veí no pot aguantar per més temps els refugiats en una zona com la de Chiapas, en conflicte permanent. El Govern mexicà ha estat solidari i generós, però ja no pot més i ho ha dit clarament: amb terra o sense, els guatemalencs hauran de tornar al seu país.

L'exèrcit recorre els carrers de Fray Bartolomé de las Casas. Així, fa evident als retornats la seua presència.

“Els refugiats que han vingut a Fray Bartolomé han tingut sort. S'instal·laran en les terres que tenia abans el dictador Lucas García i tindran a prop un poble amb tendes i serveis sanitaris. Molt millor que altres retorns que han acabat en campaments desorganitzats enmig de la selva.” Francesc, un barceloní que va estudiar al seminari de València i que ara és el capellà de Fray Bartolomé, es mostra alegre, però realista: “Però s'hauran d'acostumar a la presència de l'exèrcit. Encara trigaran molt a anar-se'n”. Davant la pressió de l'exèrcit per un costat i de les organitzacions internacionals per l'altre, el Govern guatemalenc ha triat un equilibri que gairebé sempre s'inclina cap a l'estament militar. El final de l'any 94 arribà amb una

polèmica decisió anunciada per José Enrique Urrutia, director general de migració: “els estrangers involucrats en assumptes polítics seran expulsats”. El gabinet de Ramiro de León no està disposat a tolerar un altre cas Bamaca, però l'amenaça va també dirigida als “acompanyants internacionals”, estrangers que verifiquen el compliment dels acords entre el Govern i les CCPP, la presència dels quals comença a ser molesta. A la frontera amb Hondures, dues acompanyants basques comproven la realitat de les intencions del Govern quan obtenen un visat per només quinze dies; l'explicació de la policia de frontera és contundent: “Són ordres de dalt. Espanyols, canadencs i ianquis només quinze dies. Després, fora”.

Jordi Sebastià

La pàtria, encara hostil

“Quan vaig fugir amb la família, érem quatre. Ara som nou. Els altres cinc van nàixer a Mèxic. A Mèxic estàvem tranquils, però només quan aconseguírem d'arribar als campaments de Quintana Roo. Al principi, a Chupadero, que ja era Mèxic, l'exèrcit guatemalenc continuava atacant-nos”. Andrés va abandonar Guatemala amb cinc anys i hi ha retornat amb disset. De la fugida, en té imatges boiroses; de llits improvisats sota la vegetació, de llargues caminades enmig de la nit, de plagues d'insectes, d'interminables jornades de fam... i un record roent que encara el desperta alguna nit: el del soroll de la bala que va ferir sa mare i el germanet que duia a l'esquena. Ara, la família d'Andrés s'ha instal·lat a Mayalán (Ixcán Grande) en una *champa* de plàstic i taulers. Treballen en la cooperativa però enyoren la llum elèctrica, l'aigua potable i les parets de rajola que els albergaven a Mèxic. “Altres familiars que també fugiren –comenta Andrés– s'han quedat a Cancún. Guanyen molts més diners, però jo preferesc la meua terra”.

Contra l'adversitat i els enfrontaments entre la guerrilla i l'exèrcit, encara vius, la família d'Andrés té la il·lusió per la recuperació de la terra i el treball en l'antiga cooperativa agrícola de Mayalán. Ja han començat a ocupar les terres que ex-militars de l'antiga RDA van netejant de mines. Però altres no tenen ni tan sols aquesta il·lusió. Són els “sense terra”, aquells que han retornat i no poden demostrar la propietat de cap terreny: “Quan mon pare va trigar més d'un dia a tornar a casa –comenta Sebastià, un jo-

Javier Santos (dalt) i Andrés (baix), 'ladino' i indígena. Tots dos han retornat de Mèxic i han trobat un país encara convuls.

ve de l'ètnia mam– pensàvem que potser s'havia emborratxat en alguna festa, però prompte ens van dir que l'exèrcit l'havia segrestat”. A partir d'aquell moment, Sebastià i altres membres de la comunitat fugiren a la selva i s'organitzaren en les anomenades Comunitats de Població en Resistència (CPR). “La vida –comenta Sebastià– era molt dura. No podíem fer foc ni eixir mai de la selva. Menjàvem sense sal i bevíem aigua dels rius, i moltes vegades, l'exèrcit ens destruïa les collites”. Des de febrer del 1994, les CPR han pogut eixir a la llum i l'exèrcit ha deixat de perseguir-les, però la terra que tenien abans de fugir ha passat a mans d'altres propietaris, bàsicament militars afavorits per la política de recompenses dels règims dictatorials, poc disposats a cedir-les.

“El problema de la terra –comenta Javier Santos, un *ladino* que ha deixat la seua família a Mèxic en cerca de millors perspectives– no s'ha solucionat. Ara és més gran. Jo vaig fugir fa tretze anys quan, en una setmana, l'exèrcit va fer desaparèixer catorze persones al meu poble. Ara he tornat i he retrobat ma mare, que al principi, com que ha perdut vista, no em reconegué. Tinc els títols de propietat de la terra, però no sé si serà prou per a tota la família, que ha crescut en tres fills. Jo sóc guatemalenc, però ells no han nascut ací. Allí érem refugiats, però amb unes condicions millors que les d'ací. Els meus fills han conegut comoditats com la televisió, que ací són impensables. Tornaran prompte, però si no puc oferir-los un futur, és molt possible que vulguen retornar a Mèxic”. **J. S.**